

До спеціалізованої вченої ради
Д 61.051.07 ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 26

ВІДЗИВ

офіційного опонента доктора юридичних наук Оксани Володимирівни Щербанюк на дисертацію Громовчук Мирослави Володимирівни на тему: «Реалізація та захист соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: релігійний та правовий аспект», представлену на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; (081 – Право)

Інтенсивний розвиток науки та стрімкий технологічний прогрес, будучи основними характеристиками сучасного суспільства, не можуть не вплинути на етико-правові основи життя останнього. Так, в історичній ретроспективі кожен етап розвитку соціуму об'єктивно супроводжувався формуванням і подальшим законодавчим закріпленням певного «покоління прав». У зв'язку з цим вищевказані зміни суспільного життя, зокрема високі досягнення науки, також призвели до необхідності виділення нового покоління прав людини, які в правовій доктрині отримали назву «четверте покоління прав людини». Однак слід зазначити, що нормативно-правова регламентація відповідних суспільних відносин пов'язана з цілим комплексом морально-етичних і духовних проблем, і це зумовлено насамперед тим, що такі права відрізняються суто особистісним характером і тісним взаємозв'язком із фізіологічною природою людини. Зокрема, чим більше людство еволюціонує і розвивається, тим більше виникає конфліктів між наукою і мораллю. Так, наприклад, якщо для науки цілком допустимим є застосування клонування, то морально-етичні міркування гальмують еволюцію і не дають законодавцю приймати відповідні закони. Проте нині держави все-таки стали приділяти увагу новому поколінню прав і всьому, що з ними пов'язано, але, на жаль, не настільки, наскільки хотілося б, і тому що переважна більшість постулатів застосування прав четвертого покоління залишається на рівні доктринальних досліджень.

На сьогодні ми маємо значний перелік прав, які постійно поповнюються відповідно до розвитку різних сфер життя суспільства. Разом із тим передумовами становлення нових прав людини стає прогресивний розвиток біологічних та медичних знань, які породжують собою нову, четверту групу класифікації покоління прав людини – біологічні, або їх інколи називають

соматичні. Проте четверта група прав людини поряд з визнаними правами є досить суперечливою за своєю суттю, правове положення якої не визначене, що ставить питання про її нормативне закріплення.

Отже, тематика дисертаційного дослідження є надзвичайно актуальною.

У дисертації М.В. Громовчук проведено теоретичне узагальнення й вирішено наукову проблему, яка полягає у формуванні комплексного доктринального підґрунтя для подальшого удосконалення правової регламентації вивчення конституційно-правових засад та впливу релігії на механізм реалізації соматичних прав в процесі біомедичних досліджень.

Актуальність дисертаційного дослідження М.В.Громовчук підвищується у зв'язку з тим, що у будь-якому суспільстві релігія виступає як чинник формування того чи іншого ставлення індивіда до правових інститутів, формування протиправної чи законослухняної поведінки. Коли норми закону стають етичними нормами самої людини, вона вільна діяти у відповідності вже не з чиеюсь, а зі своєю волею, на свій розсуд, а її воля не вступає у конфлікт з настановами Божого закону. Тому розробки у цьому напрямі слід всіляко вітати та заохочувати, з огляду на їхню високу цінність не тільки для науки, але й для практики державотворення. Таким чином, дисертаційне дослідження М.В.Громовчук утворює належне наукове підґрунтя для нормотворчих органів, яке сприятиме ефективному вирішенню можливих проблем при подальшому удосконаленні законодавства України. Внесок автора у розвиток науки конституційного права є не тільки актуальним, але й своєчасним.

Заслуговує на увагу та всіляку підтримку така побудова роботи, яка дозволяє досить глибоко проаналізувати сучасні проблеми, що виникають у зв'язку з тим, що Україна колись мала тоталітарне минуле, що не могло не вплинути на сучасне ставлення до впливу релігії на формування концепту прав людини, – як влучно зазначає М.В.Громовчук, при аналізі доктринальних напрацювань з обраного питання просліджується тенденція надання переваги дослідженням не аналізованого конституційного права у цілому, а лише його об'єкта – соматичних прав або прав нового покоління – зокрема. Це спричинило фрагментарність наукових розробок щодо механізму реалізації та захисту соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень.

Широке коло розглянутих та проаналізованих питань, разом з наявністю певних вимог до обсягу дисертаційного дослідження, надають підстави підкреслити концентрований, однак не поверховий, стиль викладення матеріалу. Так, автор приділяє значно більшу увагу питанням нормативного закріплення соматичних прав людини, їхнім взаємовідносинам з іншими правами, впливу на їх реалізацію релігійного фактору та значно менше – їх реалізації при проведенні

біомедичного дослідження, - що водночас дозволяє їй залишатися в межах обраної спеціальності 12.00.02 «конституційне право; муніципальне право».

У зв'язку з цим, тема дисертаційного дослідження має високий ступінь актуальності з точки зору науки та практики.

Про актуальність теми свідчить і те, що дисертація М.В.Громовчук відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затвердженим Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 року № 213-р., а також плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2020 рр. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-ХХІ ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793). Тривала робота над дисертаційним дослідженням обґрунтувала його фундаментальність та оригінальність.

Мета дисертаційної роботи полягає у вивченні конституційно-правових засад та впливу релігії на механізм реалізації соматичних прав в процесі біомедичних досліджень.

Відповідно до мети сформульовані завдання роботи. Вони логічно пов'язані між собою, а їх вирішення дозволяє досягти визначену у роботі мету та розкрити тему роботи.

Коректне визначення мети та постановка наукових завдань дослідження, вірне виділення об'єкта та предмета дослідження, застосування необхідної методологічної бази та володіння засобами наукового пізнання надали автору можливість одержати результати, які характеризуються повнотою та достовірністю, і є апробованими.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, нерозривно пов'язаних між собою, висновків та списку використаних джерел.

Перший розділ дисертації «Концептуально-правові та теоретико-методологічні засади реалізації соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень» складається з двох підрозділів в яких викладено методологічні аспекти дослідження та проаналізовано джерельну базу, розглянуто теоретико-правові аспекти соматичних прав людини та розуміння сучасної доктрини соматичних прав людини.

У другому розділі «Теоретико-правові засади розвитку прав людини в умовах нової парадигми конституціоналізму», що складається з двох підрозділів,

досліджено поняття, ознаки та особливості конституційних принципів прав людини, як основи правового регулювання реалізації соматичних прав під час проведення біомедичних досліджень. Також розглянуто специфіку класифікації прав і свобод людини і громадянина в умовах швидкого розвитку науки та техніки.

Прогресивною є ідея дисертанта стосовно того, що беручи до уваги проведений комплексний аналіз принципу гуманізму в процесі ускладнення та розвитку суспільних відносин, в цілому та в процесі проведення біомедичних досліджень, представляється можливим сформулювати таке його визначення: гуманізм під час реалізації соматичних прав людини при проведенні біомедичних досліджень – це ставлення до людини її життя та здоров'я як найвищої соціальної, самодостатньої та самоусвідомлюючої цінності під час проведення біомедичних досліджень.

Третій розділ «Соматичні права людини серед інших прав людини» складається з трьох підрозділів та розкриває особливості правової природи соматичних прав людини, автор вивчає специфіку класифікації соматичних прав людини, а також аналізує механізм закріплення соматичних прав в нормативно-правових актах.

М.В. Громовчук слушно зауважує, що чинниками, що виникнення та подальший розвиток нового покоління прав людини – соматичних прав – є фактом об'єктивним і невідворотним. В той же час, вчена вірно стверджує, що, власне, інститут розвитку таких прав, механізм правового регулювання закріплення та розвитку цих прав в Україні, на жаль, є проблемним. На сьогодні існує лише невелика кількість нормативно-правових актів, що безпосередньо розкривають зміст реалізації та захисту окремих соматичних прав людини (посуті, їх одиниці). Можливими причинами цього, на погляд дисертантки, можуть бути наступні: особливість змісту та обсягу самих прав, що входять до категорії «соматичні»; на сьогоднішній день, значна кількість населення нашої країни вкрай негативно ставиться до можливості наявності такої категорії прав у людини (принаймні окремих із них); слабка нормативно-правова база регулювання соматичних прав призводить до виникнення проблем у процесі їх практичної реалізації. Скоріш за все, саме Верховна Рада України має у найкоротші терміни розпочати розробку механізму їх практичної реалізації. Отже, правильно відмічає вчена, інститут соматичних прав в Україні вимагатиме і в подальшому його ґрунтовного аналізу та вивчення, що, в кінцевому рахунку призведе до якісного покращення змісту та обсягу нормативно-правового масиву.

У четвертому розділі «Біомедичне дослідження та реалізація соматичних прав людини», що складається з двох підрозділів, визначаються поняття та

особливості біомедичного дослідження за участю людини, як специфічного об'єкту конституційно-правового регулювання, а також розглянуто механізм реалізація окремих категорій соматичних прав людини в контексті сучасних засад біоетики.

Слушною представляється думка автора, що кожне біомедичне дослідження у сфері соматичних прав людини, яке проводиться із залученням як об'єкту людини, повинно базуватися на таких основоположних засадах: 1) дотримання прав і законних інтересів об'єкта дослідження; 2) суспільно-корисна мета; 3) добровільна інформована згода піддослідного на проведення експерименту; 4) наукова обґрунтованість дослідження; 5) достатність клінічної (лабораторної) бази; 6) кваліфікація лікарів-дослідників; 7) пріоритет інтересів учасника експерименту над метою роботи (мінімізація ризику); 8) висновок етичного комітету; 9) адекватна компенсація учасникам медичного експерименту; 10) збереження лікарської таємниці у всіх випадках.

Правильним видається підхід автора про те, що сучасний розвиток біотехнологій викликав ряд серйозних загроз для можливості реалізації права людини на життя. Сучасне розуміння змісту права на життя стосується цілого ряду біоетичних аспектів, пов'язаних, в першу чергу, з розвитком науково-технічного прогресу як в біології, так і в медицині. Зміст права людини на життя суттєво розширюється, що призводить до нової його концепції, уже не лише як основоположного права людини, а й як комплексу прав, які стосуються життя людини з врахуванням засад біоетики. Отже необхідність зіставлення мети і засобів у біологічних та медичних маніпуляціях з людським життям, їх врахування етичного та морального аспекту є вкрай важливим для подальшого розвитку всього правового масиву щодо біомедицини.

Розділ п'ятий «Вплив релігії на механізм реалізації соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень», що складається з двох підрозділів, присвячений визначенню ступеню впливу релігії на формування сучасної концепції прав людини, а також дослідженню механізму кореляції релігійних норми та реалізації соматичних прав під час проведення біомедичних досліджень.

Переходячи до оцінки новизни викладених у дисертації основних положень, а також висновків та пропозицій слід відзначити, що у дослідженні автор поставила перед собою нерозроблені раніше завдання, розв'язання яких дозволило одержати нові наукові результати і виробити ряд пропозицій. М.В.Громовчук на основі опрацювання значного обсягу наукового та практичного матеріалу сформульовано низку висновків, які мають наукову новизну та належним чином обґрунтовані.

Дисертація є одним з перших наукових досліджень, у якому сформульовано комплексне доктринальне підґрунтя для подальшого удосконалення правової регламентації соматичних прав людини та впливу на їх закріплення й реалізацію релігійного чинника.

Зокрема, новизну мають висновки М.В.Громовчук щодо того, що про те, що не всі права, названі в конституціях, які ми так чи інакше можемо віднести до категорії «соматичні» дійсно, потребують безпосереднього закріплення на конституційному рівні. Досить часто конституція просто перевантажена нормами, що за своєю природою не потребують конституційного закріплення і зазвичай знаходять відображення, наприклад, у поточному законодавстві (Кримінальний кодекс, Цивільний кодекс, Сімейний кодекс і т.д.). Разом з тим, для можливості унормування вже існуючих соматичних прав або тих, що можуть виникнути в майбутньому, викликаних швидким розвитком науки і техніки, варто застосовувати інститут «перетворення» конституції, що міг би бути реалізований через: 1) офіційне нормативне тлумачення конституцій уповноваженими на те органами державної влади (в першу чергу орган конституційної юрисдикції) та 2) прийняття законів та інших нормативних актів з питань, що знаходяться в області конституційно-правового регулювання.

Як фахівець з питань конституційного становища особистості, не можу не відмітити такі цікаві інновації - М.В.Громовчук:

- встановлено, не всі права, названі в конституціях, які можна віднести до категорії «соматичні» дійсно, потребують безпосереднього закріплення на конституційному рівні. Разом з тим, для можливості унормування вже існуючих соматичних прав або тих, що можуть виникнути в майбутньому, викликаних швидким розвитком науки і техніки, варто застосовувати інститут «перетворення» конституції, що міг би бути реалізований через: 1) офіційне нормативне тлумачення конституцій уповноваженими на те органами державної влади (в першу чергу орган конституційної юрисдикції) та 2) прийняття законів та інших нормативних актів з питань, що знаходяться в області конституційно-правового регулювання;

- доведено, соматичні права людини слід вважати особистісними (суб'єктивними) правами людини (не держави, не суспільства, не релігії), оскільки вони пов'язані з приватним, інтимним життям людини, мають природне походження, виникають у людини з народження і є невідчужуваними (з позиції концепції сучасної правової держави). В той же час, варто застосовувати саме термін «соматичні права», а не «особистісні», по-перше, через пояснення небезпеки можливого плюралізму в соціально-гуманітарному знанні й термінологічною схожістю визначення «особистісні» права з «особистими» правами людини та, по-друге, через те, що обґрунтовуючи правову науковість

терміну «особистісні» права, основне смислове навантаження полягає саме в слові «особистість»; це права, які мають індивідуальний, «суто особистісний характер»;

- визначено, в даний час відсутня єдина точка зору на алгоритм взаємовідносин між біомедициною та релігією, більшість вчених і представників духовенства схиляються до синтезу цих сфер, так як релігія і біомедицина не виключають один одного. Саме тому, слід знаходити консенсус, де б біомедицина та релігія не взаємовиключали, а доповнювали одна одну, уточнюючи свої позиції і прерогативи для досягнення спільної мети – комфортного існування людини в загальнолюдському соціумі;

- запропоновано категорію «християнська (релігійна) біоетика» – це галузь міждисциплінарних досліджень, спрямована на осмислення, обговорення і вирішення морально-етичних проблем, породжених новітніми досягненнями біомедичної науки і практики охорони здоров'я з точки зору системи поглядів, зумовлених вірою в Бога, що включає в себе звід моральних норм і типів поведінки суб'єктів біомедичних досліджень;

Цим пропозиціям притаманний перший рівень наукової новизни. У цілому ж в роботі є положення, що мають наукову новизну не тільки першого, але й другого, і третього рівнів.

Велике значення для подальших наукових досліджень має низка висновків і пропозицій, які полягають у тому, що:

- удосконалено визначення принципу гуманізму в процесі розвитку суспільних відносин, в цілому та в процесі проведення біомедичних досліджень, зокрема, представляється можливим сформулювати таке його визначення: гуманізм під час реалізації соматичних прав людини при проведенні біомедичних досліджень – це ставлення до людини її життя та здоров'я як найвищої соціальної, самодостатньої та самоусвідомлюючої цінності під час проведення біомедичних досліджень;

- удосконалено висновок про те, що питання легалізації евтаназії це, безперечно, питання суспільного характеру, проте воно залишається невирішеним і до сьогодні. Дане право суперечить праву людини на життя, а тому замість просування евтаназії як методу вирішення проблем держава повинна зосередити зусилля фахівців на пошуках шляхів скорочення смертності та забезпечення гідного життя, навіть в умовах невиліковних хвороб (зокрема, якісне надання «паліативної допомоги»);

- удосконалено науковий підхід про те, що біоюриспруденцію слід розглядати як комплексне, міждисциплінарне науково-правове утворення, що сформувалося на стику біоетики, біоправа та біомедицини. При цьому, розвиток біоюриспруденції як сучасного напрямку правової науки сприятиме підвищенню

культури нормотворчої діяльності, розробці та прийняттю нових ефективних нормативно-правових актів що б враховували правові, медичні, етичні та психологічні складові реалізації соматичних прав людини;

- удосконалено положення про те, що сучасне розуміння місця релігії у процесі правотворчості у галузі біомедицини та вплив, зокрема, християнства на формування медичного права, уособлюється через морально-етичну та ціннісну складові релігійного вчення. Регулятори суспільних відносин, що закладалися в релігійних догмах, були прийнятними для більшості соціуму, відтак потрібна їх уніфікація та перетворення в подальшому на регулятори проведення біомедичних досліджень за участю людини;

Слід погодитись з М.В.Громовчук у тому, що практичне значення одержаних результатів дослідження визначається можливістю їх використання у:

– *науково-дослідній діяльності* – в процесі подальшого комплексного дослідження науково-практичних проблем взаємовідносин держави та церкви у сфері біомедичних досліджень;

– *правотворчій діяльності* – можуть бути враховані як теоретичний матеріал під час розробки та прийняття законодавчих актів, а також внесення змін та доповнень до чинного законодавства, що встановлює та регулює конституційно-правові засади реалізації та захисту соматичних права людини у процесі біомедичних досліджень;

– *правозастосовчій діяльності* – для оптимізації форм і методів функціонування органів державної влади у в процесі здійснення функцій та повноважень щодо регулювання взаємовідносин держави і церкви у сфері біомедичних досліджень;

– *освітньому процесі* – під час підготовки відповідних розділів навчальних посібників, курсів лекцій із конституційного права України та у викладанні курсів «Конституційне право України», «Державне право зарубіжних країн», «Права людини», а також спецкурсу «Права людини четвертого покоління»;

– *практичній діяльності* – результати дослідження можуть становити інтерес для державних службовців у процесі функціонування та реформування системи органів публічної влади.

Поряд з викладеним, у дисертації є положення, які сприймаються неоднозначно, видаються суперечливими або потребують додаткового обґрунтування.

1. Авторка в роботі наводить такий висновок, що *«аналіз базових рішень Європейського суду з прав людини дає підстави говорити про те, що цей судовий орган на сьогоднішній день у своїй діяльності намагається виважено ставитися до можливості здійснення таких соматичних прав людини, як право на трансплантацію, право на завершення життя людини, права у галузі*

репродуктивної медицини, право на запліднення in vitro, право на стерилізацію, право на одностатеві стосунки, право на аборт». Хотілося б почути думку авторки, що вона вкладає в термін «виважено»?

2. В дисертаційній роботі під час дослідження правового регулювання евтаназії в Нідерландах авторка звертає увагу на Гронінгенський протокол, проте не зосереджує увагу на тому, що це за документ та яким чином він має місце при дослідженні питань евтаназії в Нідерландах. Зі змісту рецензованої роботи не зовсім зрозуміло зміст цього документу. Хотілось би під час захисту почути відповідь дисертантки на це питання.

3. Зі змісту роботи стає зрозумілим, що дисертантка досліджуючи питання евтаназії все ж таки не бачить доцільності запровадженні механізму її реалізації в Україні, а схиляється до якісного надання паліативної допомоги. Тому виникає питання чи є врешті решт паліативна допомога альтернативою евтаназії?

4. Не зовсім зрозумілою є, згадувана авторкою в роботі конструкція «соматичні домагання» яка неодноразово зустрічається у тексті дисертаційного дослідження. Не наведено аргументів щодо застосування саме такої конструкції. Не запропоновано використання інших подібних термінів, зокрема і тих, що використовуються в міжнародних нормативно-правових актах.

Втім, висловлені зауваження характеризують складність дослідженої проблеми, мають дискусійний характер, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку наукового дослідження. Зауваження спрямовані на подальше поглиблення проведеної М.В.Громовчук дослідницької роботи.

Оформлення дисертації не викликає зауважень.

Автореферат відповідає змісту дисертації та повністю відображає основні положення і результати дослідження. Автореферат не повторює положень автореферату дисертації М.В.Громовчук на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Виходячи з наведеного, вважаю, що дисертаційна робота Мирослави Володимирівни Громовчук на тему «Реалізація та захист соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: релігійний та правовий аспект» є самостійною завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему, яка полягає у формуванні комплексного доктринального підґрунтя для подальшого удосконалення правової регламентації захисту соматичних прав людини на підставі аналіз сутності, структури, конституційних гарантій цього права.

Дисертація відповідає вимогам, що висувуються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук і встановлені у Порядку присудження наукових ступенів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а також основним вимогам чинного

законодавства щодо дисертацій та авторефератів дисертацій. Автор дисертації – Мирослава Володимирівна Громовчук – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедрою процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Щербанюк О. В.